

dr hab. Michał Proksa, prof. PRz
Zakład Urbanistyki i Architektury
Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury
Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza

Rzeszów, 4.08.2023

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Tomasza Adama Kastka
Obwarowania lewobrzeżnego Wrocławia w XIII-XIV w.
na podstawie badań południowego pasa zewnętrznego obwodu obronnego
wykonanej na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej
pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Małgorzaty Chorowskiej

Wstęp

Przedmiotem zainteresowań Autora są średniowieczne obwarowania miejskie, a jego dysertacja doktorska dotyczy umocnień lewobrzeżnego Wrocławia w XIII i XIV wieku. Przy ich analizie wykorzystano wyniki terenowych studiów południowego pasa zewnętrznego obwodu obronnego miasta. Praca składa się z dwóch tomów: tom I z kartami ponumerowanymi od 1 do 135 (karta 135 to spis treści) i tom II (obejmujący katalog) z kartami ponumerowanymi od 1 do 183 oraz nienumerowany plan Wrocławia z naniesionymi stanowiskami omówionymi w katalogu i będącymi podstawą analizy. Tom I podzielony został na osiem części, sumującą jest część 7 (Zakończenie, ss. 110–115), a kończącą część 8 (Bibliografia, ss. 116–134). Pozycje bibliograficzne w pokażnej ilości podano alfabetycznie, ale nie ponumerowano, stąd czytelnik chcąc poznać ich liczbę musi je policzyć. Wyłuszczenie nazwisk autorów pozwala łatwo znaleźć odpowiednią publikację, a w przypadku artykułów w czasopiśmie i pracach zbiorowych podano zakresy stron, co ułatwia dotarcie do poszczególnych tekstów, rzecz bardzo pozytywna, ale u innych autorów często niestosowana. Zdaniem recenzenta spis treści powinien być na początku tomu, co przed lekturą ułatwiłoby poznanie zakresu opracowania.

Ocena merytoryczna pracy

Praca imponuje szerokim zakresem i rzetelnym wywodem, ale też celną charakterystyką form obronnych i ich klasyfikacją, dobrze udokumentowaną. We wstępie Autor przedstawił cel i metodykę pracy, zakres terytorialny i chronologiczny, analizę bazy źródłowej i stan badań. Mimo że temat dysertacji obejmuje głównie XIII i XIV stulecie, to zahacza również o wiek XV, kiedy zakończyło się ostatecznie ukształtowanie pierścienia zewnętrznego obwodu obronnego Wrocławia. Z tego okresu (i późniejszego) materiał archeologiczno-architektoniczny wykorzystano również do interpretacji, nawiązując też do przemysłów Je-

rzego Rozpędowskiego z lat 90. XX wieku i starszych, Józefa Kaźmierczyka, z lat 60. tegoż stulecia. Zakres wykorzystania źródeł kartograficznych jest szerszy, gdy z końcem XV wieku (1493) Hartmann Schendel wykonał pierwszy widok miasta od południa, aż do XIX wieku, gdy Hieronim Bonaparte (1807) kazał zburzyć umocnienia, ale Autor wszedł jeszcze w kolejne dziesięciolecia XIX stulecia analizując plany pomiarowe i katastralne. Zaznaczył tu również trudności interpretacyjne akcentując, że studia archeologiczne sugerowały występowanie półkolistych baszt łupinowych, zaś ikonograficzne baszty czworoboczne i wieloboczne, a niezgodności dotyczyły również ilości baszt.

We wstępie Doktorant podał także swoje definicje elementów architektury *militaris*: fosa, fosa wewnętrzna, fosa zewnętrzna, nasyp ziemny (wał), mur obronny, brama miejska, baszta, blanki (krenelaż), chodnik obronny, barbakan, maczulce (rusztowanie), hurdyce, machikuły, międzymurze, berma (odsadzka); są one często używane, ale zdarzają się też różne ich interpretacje. Wreszcie Autor wstęp kończy bardzo rzetelnym i gruntownym opisem stanu badań, próbując przy okazji polemizować z autorami wcześniejszych studiów.

Rozdział 2 dotyczy kształtowania się lewobrzeżnego Wrocławia do końca XIII wieku, tu dostaliśmy porządną wykład o etapach rozwoju tej części miasta i tu też Doktorant odniósł się też do przekształceń geologicznych, które wpłynęły na fazy osadnictwa, genezę ośrodka miejskiego i wreszcie budowę obwodów obronnych.

Chyba najważniejszy jest rozdział 3 opisujący ziemne obwarowania lewobrzeżnego Wrocławia w wieku XIII. Zostało tu omówionych dziewięć jednostek stratygraficznych, które stały się elementami konstrukcji wałów. W poziomie calca (jednostka stratygraficzna 1) występowały piaski z czasów zlodowacenia Warty, które stały się podstawą późniejszych wałów. Nad nimi (jednostka stratygraficzna 2) zalegała gleba próchnicza o miąższości około 50 cm interpretowana jako humus pierwotny. W tej warstwie lub nad nią ułożono cienkie dranice (jednostka stratygraficzna 3) stabilizujące podłoże wału i ta warstwa jest najściślej zachowana, głównie obserwowana jako niewielkie negatywy. Podstawą przyszłego wału (jednostka stratygraficzna 4) była warstwa próchniczo-piaszczysta o różnym stopniu zachowania, najlepiej przy placu Teatralnym i Wolności oraz przy ulicach Zamkowej, Krupniczej i Włodkowica. Do podstawy przyszłego wału (jednostka stratygraficzna 5) należy też warstwa z grudkami piasku, żwirku i pierwotnej próchnicy, zwana czasem „poduszką” i będąca podłożem pod właściwy nasyp piaszczysto-faszynowy. Właściwą konstrukcję wału stanowiły nawarstwienia określane jako jednostka stratygraficzna 6. Nazywana faszynową, utrzymywała piasek przed sypym stokowym, ale zachowała się w bardzo minimalnym stopniu.

Jednostkę stratygraficzną 7 zawierającą warstwy próchnicze identyfikuje się najczęściej z krótkim okresem użytkowania wału ziemnego, ale zachowana duża ilość materiału organicznego przemawia za intensywnym osadnictwem zarówno w sąsiedztwie wału, jak i na jego szczycie. Znaleziona w tej warstwie podkowa należąca do typu VI odmiany I (wg J. Kaźmierczyka) pozwala dość precyzyjnie datować tę warstwę na 2. połowę XIII stulecia.

Ważnym elementem obwodu obronnego Wrocławia była fosa przebiegająca po zewnętrznej stronie nasypu (jednostka stratygraficzna 8), która powstawała równolegle z piaszczystym wałem. Do jego usypania wykorzystano ziemię, którą wzmocniono faszyną i darniami, przy

okazji ustalając maksymalne nachylenie stoku na 32 stopnie, ale nigdzie nie udało się zaobserwować dna najstarszej fosy ze względu na jej zniszczenie w czasie budowy fundamentu kurtyny muru bastejowego. Niemniej jednak określono szerokość fosy na 18 m i jej głębokość na 4,5 m sugerując, że początkowo była fosą suchą, okresowo zasilaną wodą Czarnej Oławy.

W obrębie ziemnych obwarowań na placu Teatralnym znaleziono relikw ceglanoego muru w wątku wendyjskim (jednostka stratygraficzna 9), który interpretuje się jako fragment XIII-wiecznej bramy miejskiej, przed powstaniem XIV-wiecznego obwodu murowanego na obwarowaniach ziemnych.

Podsumowaniem rozdziału 3 jest duży akapit traktujący o elementach współwystępujących z obwarowaniami ziemnymi, w którym Doktorant z werwą i logicznym uzasadnieniem polemizuje z wcześniejszą wiedzą na temat osadnictwa na terenie Starego Miasta. Podkreśla, że terenowe obserwacje wykopów w mieście, nie tylko archeologicznych, ale też związanych z inwestycjami, rzuciły nowe światło na rozplanowanie lokacyjne oraz zagospodarowanie obszaru w obrębie wału ziemnego, który w przyszłości wyznaczał granicę Wrocławia. Opisał tu także proces budowania obwarowań głosząc pogląd, że inwestycję prowadzono tylko od wiosny do jesieni. Wskazał też występowanie dwóch bram, jednej ceglanoej, druga mogła być drewniana.

Budowa XIV-wiecznego obwodu obronnoego Wrocławia została rozpoczęta jeszcze w końcówce XIII stulecia, zakończyła się w 1358 roku, ale w czasie tzw. drugiej lokacji za czasów Bolesława Łysoego Rogatki (po bitwie z Mongołami pod Legnicą) rozpoczęto budowę nowego murowanego obwodu obronnoego o długości około 2,7 km z sześcioma bramami i 62. czworokątnymi łupinowymi basztami rozstawionymi co 30 metrów. Obwód XIV-wieczny został zlikwidowany na początku XIX wieku po dekrete Hieronima Bonapartego (1807), a do dnia dzisiejszego zachowały się niewielkie jego relikty, szczegółowo opisane przez Doktoranta.

Tom II dysertacji doktorskiej mgra Tomasza Adama Kastka mieści katalogowe zestawienie dzieł obronnych Wrocławia. Katalog czytelnie i logicznie opracowany zawiera następujące punkty:

I/ lokalizacja

II/ data odkrycia

III/ miejsce odkrycia (działka, ulica, rejon kamienicy itp.)

IV/ rodzaj odkrycia (fosa, mur, brama, wał)

V/ opis odkrycia

VI/ wizualizacja reliktu (chyba najbardziej atrakcyjny punkt – MP)

VII/ plany reliktyw

VIII/ datowanie

IX/ stan zachowania, uwagi

X/ publikacje

Ocena pracy

Dysertacja doktorska mgra Tomasza Adama Kastka przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Małgorzaty Chorowskiej jest bardzo logiczna i napisana poprawną polszczyzną, choć duży zasób informacji utrudnia lekturę. Autor zebrał informacje bardzo rozproszone, znajdujące się w zasobach różnych instytucji, częściowo publikowane, a dotyczące terenowych studiów archeologicznych lub nadzorów przy inwestycjach budowlanych na terenie Wrocławia. Usystematyzowanie tych danych pozwoliło Doktorantowi szeroko spojrzeć na początki wrocławskiego ośrodka miejskiego i jego systemu obwarowań, co umożliwiło ustalenie kolejności budowy obwodów obronnych. Tę klasyfikację wplótł w trzy lokacje miejskie Wrocławia, ustosunkowując się przy okazji do starych tez Jerzego Rozpędowskiego, ale do dziś aktualnych. Zapewne przyszłe obserwacje terenowe, jak i analizy gabinetowe, mogą wprowadzić jakieś korekty do przemyśleń Autora, ale przedstawione etapy budowy obwodów i dzieł obronnych lewobrzeżnego Wrocławia są wg dzisiejszej wiedzy aktualne i nadały Wrocławowi cechę najbardziej intensywnie bronionego miasta w Środkowej Europie. Powtórzmy je za Doktorantem, a będzie to wg recenzenta wyliczenie pozytywów pracy, choć one i wcześniej przewijały się w recenzji:

- 1/ najstarszym był wał piaszczysto-faszynowy broniony miasta z czasów lokacji Henryka Brodatego (przed 1238)
- 2/ lewobrzeżny zamek w zespole miejskim fundowany przez Henryka Brodatego (ok. 1230)
- 3/ pas ceglanych murów obronnych z basztami (po 1241 do 1291) obejmujący ośrodek lokowany przez Bolesława Łysego Rogatkę
- 4/ pierwszy mur międzymurza w okolicy Bramy Świdnickiej II, pełniący może funkcję przeprawy, a wyprowadzającej trakt w kierunku Świdnicy
- 5/ drugi mur międzymurza w obwodzie wewnętrznym (przed 1290)
- 6/ zewnętrzny pas obronny w systemie basztowym (1299–1358)

Podsumowanie

Przedstawiona mi do recenzji praca jest znakomicie wykonanym studium naukowym porządkującym wiedzę o systemie obronnym lewobrzeżnego Wrocławia, ale też stanowi podstawę do głębokich dyskusji. Kładzie też akcent na ciągłe i precyzyjne obserwacje wykopów wykonywanych w czasie kolejnych inwestycji w obrębie i sąsiedztwie Wrocławia.

Wobec powyższego wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu.